

SOCIALINĖS ANTROPOLOGIJOS IR ETNOLOGIJOS STUDIJOS

LIETUVOS

16(25)
2016

ETNOLOGIJA

LITHUANIAN ETHNOLOGY

STUDIES IN SOCIAL ANTHROPOLOGY AND ETHNOLOGY

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

LI VILNIUS 2016

Leidybą finansavo
LIETUVOS MOKSLO TARYBA
PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ (Sutartis Nr. LIP-078/2016)

REDAKcinė KOLEGIJA

Vytis Čiubrinskas (vyriausiasis redaktorius)
Vytauto Didžiojo universitetas

Auksuolė Čepaitienė
Lietuvos istorijos institutas

Jonathan Friedman
École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris
Kalifornijos universitetas, San Diegas

Neringa Klumbytė
Majamio universitetas, Ohajus

Orvar Löfgren
Lundo universitetas

Jonas Mardosa
Lietuvos edukologijos universitetas

Žilvytis Šaknys
Lietuvos istorijos institutas

REDAKcinės KOLEGIJOS
SEKRETORĖ

Danguolė Svidinskaitė
Lietuvos istorijos institutas

Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos – etnologijos ir socialinės/kultūrinės antropologijos mokslo žurnalas, nuo 2001 m. leidžiamas vietoj tęstinio monografijų ir studijų leidinio „Lietuvos etnologija“. Jame spausdinami moksliniai straipsniai, konferencijų pranešimai, knygų recenzijos ir apžvalgos, kurių temos pirmiausia apima Lietuvą ir Vidurio/Rytų Europą. Žurnalas siekia pristatyti mokslo aktualijas ir skatinti teorines bei metodines diskusijas. Tekstai skelbiami lietuvių arba anglų kalba.

Redakcijos adresas:
Lietuvos istorijos institutas
Kražių g. 5
LT-01108 Vilnius

Tel.: + 370 5 262 9410
Faks: + 370 5 261 1433
El. paštas: etnolog@istorija.lt
v.ciubrinskas@smf.vdu.lt

Žurnalas registruotas:

European Reference Index for the Humanities (ERIH)
EBSCO Publishing: Academic Search Complete, Humanities International Complete,
SocINDEX with Full Text
Modern Language Association (MLA) International Bibliography

TURINYS / CONTENTS

<i>Pratarmė</i> (Vytytis Čiubrinskas)	5
<i>Foreword</i> (Vytytis Čiubrinskas)	7

Straipsniai / Articles

Rasa Paukštytė-Šaknienė

Šeima ir kalendorinės šventės sovietinėje Lietuvoje	9
Family and Calendar Holidays in Soviet Lithuania. Summary	31

Waldemar Kuligowski

Festivalizing Tradition. A Fieldworker's Notes from the Guča Trumpet Festival (Serbia) and the Carnival of Santa Cruz de Tenerife (Spain)	35
Festivalizuojant tradiciją. Pastabos iš lauko tyrimų Gučos trimitų festivalyje (Serbija) ir Tenerifės Santa Kruso karnavale (Ispanija). Summary	53

Cozette Griffin-Kremer

Immigrant Integration through Festival: Technical Prowess, Empowerment and Inclusion in the Lily-of-the-Valley Festival in Rambouillet, France	55
<i>Pakalnučių</i> festivalis Rambujė (Prancūzija) kaip imigrantų integracijos būdas: jų meistriškumas ir socialinis pripažinimas. Santrauka	66

Iuliia Buyskykh

Carnival in Urban Protest Culture: The Case of Kyiv Early Euromaidan	69
Karnavalas miesto protesto kultūroje: ankstyvojo Kijevo Euromaidano atvejis. Santrauka	88

Monika Frėjutė-Rakauskienė

Etninių grupių pilietinė mobilizacija Pietryčių Lietuvoje: baltarusių, lenkų ir rusų savanoriškos organizacijos	91
Civic Mobilization of Ethnic Groups in Southeastern Lithuania: Belarusian, Polish and Russian Voluntary Organizations. Summary	123

Vidmantas Vyšniauskas

Kultūriškumas sovietmečio Lietuvoje: kultūros namai ir Bažnyčia. Gižų atvejis	127
Cultural Identities in Soviet Lithuania: The Soviet Culture House and the Church. The Case of Gižai. Summary	152

Aušra Jurčikonytė

Sovietinė industrija ir poindustrinės atmintys: Alytaus namų statybos kombinatas.....	155
Soviet Industry and Post-industry Memories: Alytus Houses Building Complex. Summary	174

Recenzinis straipsnis / Review Article

Jonas Mardosa

<i>Gyvenimo etnografija ar gyvenimas etnografijoje?</i>	177
<i>Ethnography of Life or Life in Ethnography? Summary</i>	194

Recenzijos ir apžvalgos / Reviews

Vytis Čiubrinskas, Darius Daukšas, Jolanta Kuznecovienė, Liutauras Labanauskas, Meilutė Taljūnaitė. Transnacionalizmas ir nacionalinio identiteto fragmentacija (<i>Monika Frėjutė-Rakauskienė</i>)	197
Savas ir kitas šiuolaikiniais požiūriais. Contemporary Approaches to the Self and the Other. V. Savoniakaitė (sud.) (<i>Aivita Putniņa</i>)	201
Ethnographies of Grey Zones in Eastern Europe: Relations, Borders and Invisibilities. I. Harboe Knudsen, M. D. Frederiksen (eds.) (<i>Victor C. de Munck</i>)	204
Lina Laurinavičiūtė-Petrošienė. Žanro virsmas: Žemaitijos Užgavėnių dainos (<i>Žilvytis Šaknys</i>)	209

Konferencijos / Conferences

2015 m. SIEF XII kongresas Zagrebe (<i>Vytautas Tumėnas</i>)	213
EASA kongresas Milane (<i>Vida Savoniakaitė, Vytis Čiubrinskas, Auksuolė Čepaitienė</i>)	219
Sureikšminant antropologiją: EASA seminaras Prahoje (<i>Auksuolė Čepaitienė</i>) ...	223
EASA Medicinos antropologijos konferencija MAGic2015 (<i>Auksuolė Čepaitienė</i>)	226
SIEF darbo grupės „Ritualiniai metai“ konferencija Findhorne, Škotijoje (<i>Skaidrė Urbonienė</i>)	228
Šventėms ir apeigoms skirta konferencija Samaroje (<i>Žilvytis Šaknys</i>)	232
Etnologijos doktorantų konferencija VDU (<i>Viktorija Varanauskaitė, Gintarė Dusevičiūtė</i>)	235

Sovietinė industrija ir poindustrinės atmintys: Alytaus namų statybos kombinatas

Aušra Jurčikonytė

Šiame straipsnyje keliamas klausimas: kaip sovietinės industrinės vietos uždarymas paveikė ten dirbusių žmonių gyvenimus. Bandoma įrodyti, kad sovietinė industrinė vieta buvo ne tik darbovietė, bet ir institucija, aprėpianti visą gyvenimo plotį, o jos pasikeitimas padarė įtaką joje dirbusių žmonių kasdienybei. Remiantis žmonių atsiminimais, patirtimi ir jų kalba, siekiama apibrėžti sovietinės industrinės vietos ypatybes, atskleisti, kaip jos darbuotojai vertina įvykusį pasikeitimą, ir išsiaiškinti sovietinės industrinės vietos pasikeitimo reikšmę joje dirbusiems žmonėms.

This article raises a question: how a close-down of a Soviet industrial complex affected the lives of people who used to work there. We try to prove that the Soviet industrial complex was not only a workplace, but also an institution that influenced almost all aspects of the everyday life of the people working there. Using memories, experiences, and stories of informants to uncover the features of the Soviet industrial complex, we explain how the workers assessed the changes to it and how the changes affected them.

Aušra Jurčikonytė, Vilniaus universitetas, Istorijos fakultetas, Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra, Universiteto g. 7, LT-01513 Vilnius, el. paštas: ausra.jurcikonyte@gmail.com

Įvadas

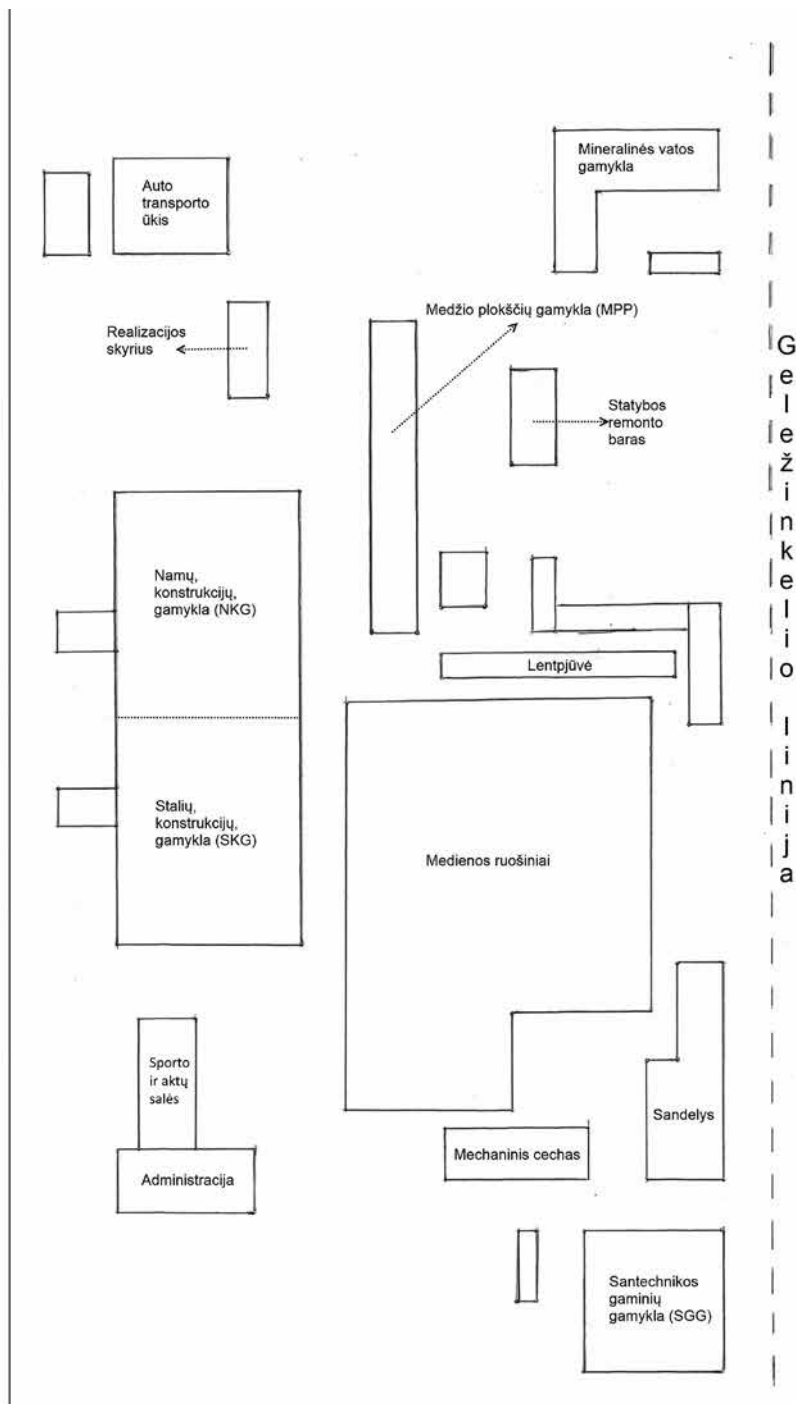
Intensyviai vykdytas industrializacijos procesas Sovietų Sąjungos okupacijos metu sukūrė pramonines erdves daugumoje Lietuvos miestų. Jos užėmė nemažą dalį miesto teritorijos ir suformavo atitinkamą kraštovaizdį, kuris, atgavus Lietuvai nepriklausomybę, pakito. Pasikeitė jo reikšmė ir įkūnijamos prasmės bei svarba tiek miestui, tiek valstybei. Sovietinę industrinę vietą pakeitė postindustrinė, atskleidžianti naujus gamybos principus, kitokį požiūrį į darbuotoją bei kraštovaizdį.

Alytus, kaip ir dar keturi miestai (Jurbarkas, Marijampolė, Utena ir Plungė), 1964 m. tapo nauju regioniniu centru. Tai reiškia, kad čia buvo pradėtos kultūros objektų, pramoninių ir gyvenamųjų rajonų statybos (žr. LYA LKP DS (Lietuvos ypatingasis archyvas, Lietuvos komunistų partijos dokumentų skyrius), f. 1771, ap. 228, b. 654, l. 4, 5, 28). Tuo metu Alytuje buvo sukurti trys pramoniniai rajonai ir pastatytos gamyklos, kuriose dirbo dauguma miesto gyventojų: Medvilnės kombinatas, šaldytuvų „Snaigė“ gamykla, Mašinų gamykla ir Alytaus eksperimentinių namų statybos kombinatas (toliau – Alytaus ENSK). 1964 m. Alytuje buvo 15 600 gyventojų (žr. Alytus 1976: 156), 1979 m. skaičius padidėjo iki 55 509 gyventojų, 1989 m. – iki 73 015 gyventojų (žr. 1989 metų... 1991), o 2011 m. jų sumažėjo iki 59 964 (žr. Lietuvos... 2012: 8). Statistiniai duomenys atskleidžia, kaip sparčiai miestas augo sovietmečiu ir jo plėtros sustojimą Lietuvai atgavus nepriklausomybę: dauguma gamyklų ir kombinatų buvo uždaryta (išskyrus „Snaigės“ šaldytuvų gamyklą), daug žmonių prarado darbo vietas, o pramoniniai rajonai pradėjo nykti.

Šiame straipsnyje nagrinėjamas Alytaus ENSK, kurį alytiškiai vadina „skydiniais“, atvejais. „Skydiniai“ buvo vienas iš daugiausiai darbo vietų sukūrusių kombinatų Alytuje. Alytaus ENSK buvo pastatytas vadovaujantis sovietinės ideologijos politika, t. y. juo siekė paspartinti Alytaus industrializaciją ir įgyvendinti komunistinius siekius – indoktrinuoti žmogų. „Skydiniai“ pradėti statyti 1969 m. šiaurinėje miesto dalyje šalia kelio Alytus–Kaunas. 1980 m. kombinatas užėmė didelį plotą (130 ha) ir sudarė kompleksą (1 pav.) iš 6 gamyklų (medienos ruošinių, santechnikos gaminių, medžio plokščių, namų konstrukcijos, stalių konstrukcijų, mineralinės vatos gamyklos), 2 atskirų cechų, autotransporto ūkių, 14 pagalbinių cechų (pavyzdžiui, lentpjūvė, statybų remonto ir metalo gaminių baras, mechanikos cechas ir kt.), tarnybinio komplekso, realizacijos skyriaus, valgyklos, skalbyklos, sporto ir aktų salių (žr. Alytaus eksperimentinis... 1987: 16). Oficialiai Alytaus ENSK veikla prasidėjo 1973 m., pradėjus gaminti pirmąją produkciją – medžio plaušo plokštes, o 1977 m. pagamintas pirmasis eksperimentinis namelis (liaudiškai vadintas *alytnamiu*) (Žepkaitė 2004: 137). Gausėjant gamyklų ir cechų, proporcingai daugėjo ir darbuotojų: 1990 m. reklaminiame leidinyje rašoma, kad kombinate dirbo maždaug 5000 žmonių (žr. Alytaus eksperimentinis... 1990: 12).

1990 m. atgavus nepriklausomybę, kombinato darbas pradėjo stoti, supras-tėjo galimybės įsigyti žaliavos, daugiausia medienos, sumažėjo užsakymų kiekis ir produkcijos realizavimo galimybės. Tad 1992 m. Alytaus ENSK oficialiai uždaromas, atskiros jo gamyklos ir cechai privatizuojami. „Skydinių“ teritorijoje įsikuria naujos įmonės, kurių veiklą galima suskirstyti į tris rūšis. Pirmoji – gamybinė, pavyzdžiui, UAB „Alseka“ (gamina duris, langus, grindis ir pan.), UAB „Stora Enso Timber“ (lentpjūvė), UAB „Sofa Brands International“ (baldu

N
a
u
j
o
j
i
g
a
t
v
ė

1 pav. Alytaus eksperimentinių namų statybos kombinato planas. Sudarytas remiantis informantų pasakojimais

gamykla) ir kt., antroji – transportas (remontas, automobilių detalių pardavimas) ir krovinijų pervežimas, trečiosios grupės įmonės teikia sandėliavimo paslaugas. 2014 m. Alytaus ENSK teritorijoje dirbo apie 1000 žmonių¹.

„Skydiniuose“ įvykusius procesus galima suskirstyti į du laikotarpius: pirmasis tarpsnis apima Alytaus ENSK veiklą 1973–1992 m., antrasis – 1992–2014 m. (po kombinato uždarymo). Bandysiu įrodyti, jog sovietinė industrinė vieta buvo ne tik darbovietė, bet ir institucija, aprėpianti visą gyvenimo plotį, o jos ir pasikeitimas padarė įtaką joje dirbusių žmonių kasdienybei. Straipsnyje ir yra keliamas klausimas, kaip sovietinės industrinės vietos pokytis paveikė joje dirbusių žmonių gyvenimus. „Pokyčio poveikį“ analizuosiu remdamasi žmonių atsiminimais, patirtimis ir jų kalba: „tvarka ir puošyba“, „mane, skaityk, viskuo patenkino: pramogom, atlyginimas, gyvenamas plotas“, „jie viską žiūrėjo“, „viskas eina velniop“, „viskas išgriauta“ ar „ištašyta“, „sugriuvom ir mes su kombinatu“. Straipsnio tikslas – iširti sovietinės industrinės vietos ir jos pokyčio sąryšį su joje veikusiais žmonėmis remiantis „skydinių“ atveju. Siekiant įgyvendinti šį tikslą, iškeliami uždaviniai: apibrėžti sovietinės industrinės vietos ypatybes, kurios sudarė sąlygas joje veikusiam žmogui konstruoti savo tapatumą; atskleisti, kaip sovietinės industrinės vietos darbuotojai vertina jos pasikeitimą; išsiaiškinti sovietinės industrinės vietos pasikeitimo reikšmę joje veikusiems žmonėms.

Šio darbo pagrindinę šaltinių grupę sudaro atsiminimai apie Alytaus ENSK ir jo darbuotojų veiklas 1973–1992 m. ir po „skydinių“ uždarymo (nuo 1992 m.). Jie buvo surinkti bendraujant su žmonėmis (iš viso su trylika, su kai kuriais buvo kalbėta ne po vieną kartą), kuriuos vienija „skydiniai“, t. y. jie dirbo kombinate ar jo teritorijoje po 1992 m. arba tebedirba šiandieninėse įmonėse, kurios įsikūrusios buvusiam Alytaus ENSK. Dauguma pateikėjų – buvę kombinato (1973–1992) darbininkai (šaltkalvis, dažytoja, medžio plokščių apdirbimo operatorius, traversinio vežimėlio prižiūrėtoja, emulsijos paruošėja), tačiau neretai pakilę karjeros laiptais ir tapę meistrais (dažniausiai vyrai) arba ne kartą keitę darbo pobūdį. Dalis informantų turėjo aukštesnes pareigas: realizacijos skyriaus viršininkas, direktorius ir meno (dainų ir šokių ansamblių) vadovė. Dauguma informantų dirbo tiek Alytaus ENSK, tiek įmonėse, atsiradusiose po kombinato uždarymo, ir tik du pateikėjai dirbo 2014 m. įmonėse, esančiose Alytaus ENSK teritorijoje. Pateikėjus galima suskirstyti į dvi grupes: pirmoji – paprasti darbininkai, kurie „skydiniuose“ pradirbo ilgą laiką (ilgiausias laikotarpis 1971–2000 m.); antroji grupė – tai aukštesnes pareigas ėję darbuotojai, kurių dirbtas laikotarpis yra nuo 5 iki 7 metų. Taip pat vyko pasivaikščiavimai po Alytaus ENSK teritoriją, kurių metu buvo fotografuojami pastatai ir jų aplinka, renkama informacija apie pas-

¹ Skaičius gautas susumavus įmonių pateikiamus apdraustų darbuotojų skaičius. Juos galima rasti viešojoje erdvėje. Šiuo atveju naudotasi svetainėje <www.rekvizitai.vz.lt> [žiūrėta 2014 04 23] pateikiamais duomenimis apie konkrečias įmones.

tatus, jų išdėstymą, infrastruktūrą ir kt. Tiek pasakojimai, tiek pasivaikščiojimai po buvusią Alytaus ENSK teritoriją bei ten veikiančias gamyklas vyko 2014 m. sausio–kovo mėn.² Pateikėjų buvo ieškoma taikant „sniego gniūžtės“ metodą, o pirmoji, nuo kurios prasidėjo informantų paieška, buvo mano senelė. Šį metodą buvo paranku taikyti, nes Alytaus ENSK darbuotojai vis dar palaiko kontaktus, yra kaimynai. Straipsnyje nurodomi informantų vardai pakeisti. Tokiu būdu išsaugomas pateikėjų konfidencialumas.

Pokalbiai dažniausiai vyko informantų namuose, todėl jie prisimindavo bei parodydavo nuotraukas, pagyrimo raštus, medalius ar veteranų juostas. Kai kurie pateikėjai turėjo išsaugoję iškarpas (apie save) iš Alytaus ENSK leisto laikraščio *Pramonės keliu*. Straipsniuose jie aprašomi kaip pavyzdiniai kombinato darbuotojai. UAB „Alseka“ ir „Sofa Brands International“ apsilankymo metu taip pat buvo bendraujama su ten dirbančiais žmonėmis (aprodžiusiais gamyklas). Tokia interviu forma buvo pasirinkta stengiantis kuo detaliau atskleisti 2014 m. Alytaus ENSK teritorijoje veikusią įmonių būklę. Vieno pokalbio metu su vienu iš buvusių Alytaus ENSK direktorių buvo žiūrimas reklaminis filmas *Dzūkų poringės* (filmas apie Alytaus ENSK įkūrimą, jo veiklą ir gamybos principus). Pateikėjas, pasakodamas apie kombinatą, pats prisiminė filmą ir pasiūlė jį pažiūrėti. Jo peržiūros metu pokalbis vyko sklandžiau – informantui buvo daug paprasčiau dėlioti mintis (matomi vaizdai buvo komentuojami ir papildomi atsiminimais). Pokalbis reklaminio filmo peržiūros metu ir nestruktūruoti interviu buvo įrašomi į diktofoną, visi kiti interviu buvo tiek užrašomi ranka, tiek įrašomi į diktofoną.

Praeities paveikslui nupiešti buvo naudojami papildomi informaciniai leidiniai: 1982–1992 m. leistas Alytaus ENSK laikraštis *Pramonės keliu*, iš viso 481 numeriai (visi buvo peržiūrėti, juose iki 1990 m. dominuoja tos pačios temos: saviveikla, tarpcechinės varžybos, kova su alkoholizmu, pavyzdingi darbuotojai ir pan., po 1990 m. atsiranda temų apie pokyčius: akcijų pirkimas, kombinato skaidymo klausimas, apie kylantį stresą) (*Pramonės... 1982–1992*); nuotraukos gautos iš Alytaus kraštotyros muziejaus (žr. Alytaus Kraštotyros muziejus, Vlado Staponavičiaus asmens fondas); Alytaus ENSK informaciniai bei reklaminiai bukletai (žr. Paulavičius 1979; *Alytaus eksperimentinis... 1987*; *Alytaus eksperimentinis... 1990*).

Teorinis pagrindas

Tyrimo pagrindas yra žmonių atsiminimai, todėl labai svarbu apibrėžti, kas tai yra. Atsiminimai nėra tapatūs istorijai ar „istorijos rekonstrukcijai“ (formalūs, dažniausiai rašytinių tekstų analize bei istoriko autoritetu paremti praeities

²Šių atsiminimų pagrindu buvo parašytas Aušros Jurčikonytės bakalauro darbas (Jurčikonytė 2014). Nors straipsnyje naudojama ta pati empirinė medžiaga, tačiau ji yra papildyta naujomis teorinėmis ir interpretacinėmis priegomis.

pasakojimai). Jörnās Rūsenas atsiminimus apibrėžia kaip kažką asmenišką, kaip patyrimus, kuriuos individai patiria savo gyvenime. Atsiminimai – tai tam tikras kultūrinis orientyras, kuriuo pasiremiant nustatomi gyvenimo tinkamumo kriterijai bei vyksta praeities sudabartinimas. Tai reiškia, jog tai, kas vyko vakar, įpinama į dabarties kontekstą, bet tuo pat metu šiandien vykstantys procesai vertinami ir suvokiami per praeityje įgytas patirtis (Rūsen 2007). J. Rūseno mintis papildo Jano Assmanno atminties teorija (Assmann 1995; Assmann 2008), kurioje socialinė atmintis suvokiama kaip siejanti individą su socialine aplinka ir palaikanti grupės tapatybę. Atsiminimai nefiksuoti ir neritualizuoti (individualūs, neformalūs, gyvybingi). Anot Assmanno, jie iškyla iš praeities tik vykstant komunikacijai tarp individų ir „daiktų“ (Assmann 2008: 111), tačiau Paulas Connertonas teigia, kad prisiminimai priklauso nuo dviejų faktorių (Connerton 1989). Pirmiausia tai lemia tai, kas yra žmogus, t. y. kokioms socialinėms grupėms jis priklauso (giminytė, religija, klasė ir pan.). Būtent per priklausomybę, kuri individui suteikia tam tikrus rėmus, jis sugeba lokalizuoti ir atgaivinti atmintį. Grupės, kurių narys yra žmogus, gali keistis ir nuo to priklausys, kaip ir ką jis atsimins (Connerton 1989: 36). Antra, praeitis atsiminama per dabarties erdves, t. y. atsiminimai atgaivinami remiantis dabartiniais vaizdais ir materijomis (Connerton 1989: 37).

Kadangi šiame tyrime pateikėjų atsiminimai yra apie sovietmetį ir nepriklausomą Lietuvą, tai svarbu išsiaiškinti individų santykį su sovietmečiu ir postsovietiniu laikotarpiu. Gediminas Lankauskas tyrinėja sensorinę socializmo atmintį (Lankauskas 2006) ir teigia, jog sudirginta rega, skonis, kvapas sukelia biografinius atsiminimus, kurie glaudžiai siejasi su tapatybe ir dažnai padeda identifikuoti save bei kitus. Atmintis neturi struktūros – vieni įvykiai užmirštami, kiti atsimenami, o jeigu vieta ar daiktai (funkcionavę sovietinėje Lietuvoje) yra neutralizuoti, tai praeitis, susidūrus su jais, bus atsiminama kaip biografiniai išgyvenimai, o ne kaip epocha, kai buvo patiriamas autoritarinis valdymas. Čia svarbu tai, jog kasdienybė, susidūrusi su vietomis, kurios neturi politinio svorio, atsiminama neutraliame, nuo ideologijos nepriklausomame fone, pastarasis ne sąmoningai užmirštamasis (Lankauskas 2006: 54–55). Neringa Klumbytė socializmą tiria per žmonių emocijas ir patirtis (Klumbytė 2004; 2006; 2008; 2009). Dėl to išryškėja nostalgijos dėmuo, kuris veikia kaip tam tikras mediatorius, sujungiantis praeitį ir dabartį. Šiame kontekste atsiminimai apie sovietmetį – tai praeities ir dabarties supriešinimas, kai dažniausiai lyginamos kasdienės praktikos. Ir būtent per lyginimą ir atsiskleidžia individo praeities ir dabarties suvokimas, kuris pasireiškia per tam tikrų frazių vartojimą: „tvarka“, „netvarka“ (Klumbytė 2004: 15–16) ar „geresni laikai“ (Klumbytė 2008: 38). Žmonės, kurie patiria postsocializmą, praeitį ir dabartį pristato kaip skirtingas simbolines sistemas, kad galėtų suprasti įvykusį pokytį, lokalizuoti save besikeičiančioje istorijoje ir aplinkoje. Kiekviena simbolinė sistema suponuoja savas patirtis ir emocijas. Dažnai pokyčių

perteikimo ir įprasminimo centre atsiduria darbas. N. Klumbytė ir G. Lankauskas pasiūlo prieigas sovietinės kasdienybės atsiminimų analizei ir pateikia atitinkamus paaiškinimus, kodėl kasdienybė atsimenama nepolitizuotai.

Vis dėlto ne tik tai, kaip prisimenama, lemia atsiminimų pobūdį, be taip pat ir vaidmuo, kurį individas prisiėmė Sovietų Sąjungos atžvilgiu, t. y. Alexei Yurchakas išskiria tris galimus žmonių tipus pagal santykį su Sovietų Sąjungos ideologija: disidentas, aktyvistas ir normalusis veikėjas (Yurchak 1997: 169–171). Pirmasis „kviečia draugus piliečius atskleisti „oficialųjį melą“ (Yurchak 1997: 169); antrasis „neturėjo apsimesti, jog tiki oficialiai pateikiama socialine realybe, nes iš tiesų tikėjo daugeliu jų teiginių“ (Yurchak 1997: 171); trečiajam „vienintelis protingas elgesys viešojoje socialinėje aplinkoje buvo apsimesti, kad nematai melagysčių oficialiuose teiginiuose“ (Yurchak 1997: 171). Normalaus veikėjo santykis su simboliais vėlyvajame socializme gali būti įvardintas kaip *apsimestinis nepripažinimas (pretense misrecognition)*. Šis aspektas naudingas siekiant suprasti sovietinės industrinės vietos ir joje veikiančio žmogaus santykį. Jis padeda paaiškinti, kokiais principais remiantis užmezgamas ryšys su sovietine industrine vieta – akcentuojant kasdienybės įvykius, o ne politinius simbolius.

Kadangi atsiminimai susiję su konkrečia vieta, reikia apibrėžti jos vaidmenį socialiniame, kultūriniame ir ekonominiame kontekste. Katherine Verdery tyrinėjo situaciją Rumunijoje. Ji teigia, jog fabrikas sovietmečiu atliko ne tik ekonominę funkciją. Įmonė taip pat buvo svarbiausias visuomenės vienetas Sovietų Sąjungoje – pagrindinė socialinių ir politinių galių bazė (Verdery 1996). Panašią nuomonę išsako ir Finnas Sivertas Nielsenas, atlikęs tyrinėjimus Rusijoje. Anot autoriaus, gera socialistinė gamykla yra lyg autonomiška, nepriklausoma „sala“ (ji apgyvendinta žmonių, kurie laikosi esamų jos ribų), globojanti savo darbininkus ir sukurianti gerovę, priklausomą nuo bendrų pastangų (Nielsen 2004). Tokios įmonės ir joje dirbančių žmonių santykis panašus į vaiko ir dominuojančio tėvo. K. Verdery ir F. S. Nielsenas sovietinę įmonę laiko vieta, kurioje buvo sutelkti visi žmogaus gyvenimui reikalingi dėmenys. Šie sovietinės įmonės apibrėžimai – tai pagrindas tyrinėti ir Alytaus ENSK – būtent straipsnyje laikomasi nuomonės, jog kombinatas yra tipinė sovietmečio įmonė.

Tyrime pateikėjų atsiminimai susiję su Alytaus ENSK teritorija, tačiau ne kiekviena teritorija, erdvė apibrėžiama kaip vieta ir čia prieigą pasiūlo Marcas Augé, kuris analizuoja, kas yra tai, kas vadinama vieta, ir kada ji praranda šį statusą (Augé 1995). Anot jo, vieta netenka savo pozicijos ir tampa jokia-vieta (*non-place*), kai joje individas praranda savo identitetą, nėra išlaikomi jokie ryšiai su ja ir ji nepasakoja istorijos (Augé 1995: 87). Tai tos erdvės, kurios įkūnija abstraktumą, yra panašios viena į kitą skirtinguose regionuose, atlieka tranzitinę funkciją bei sukuria vienišumo pojūtį. O „vieta“, apibrėžiama kaip istorinė erdvė, yra išlaikiusi ryšius su žmogumi ir kuria identitetą.

Vietos kaip erdvės, kuri užmezga santykį su žmogumi, koncepciją papildo Edwardo S. Casey analizė, kaip vieta sąveikauja su individu ir atvirkščiai (Casey 1996: 13–52). Jis teigia, jog žmogus su vieta susijęs esminiais ryšiais, nes gyvas kūnas integruojasi į artimiausią aplinką, o aplinka savo ruožtu integruojasi į kūną (Casey 1996: 22). Casey vietą apibūdina kaip objektą, sugebantį kaupti bei rinkti informaciją. Jis išryškina penkis vietos aspektus: vietoje esanti tam tikra tvarka sutelkia skirtingus dalykus; vieta sugeba suvaldyti (*holding in*) ir išlaikyti (*holding out*) savo gyventojus; vieta susideda iš skirtingų elementų, t. y. ji susieja įvairias formas ir objektus; vieta išsaugoja patirtis; vieta taip pat išsaugoja mintis ir atsiminimus (Casey 1996: 25). Tad grįžimas į tam tikrą vietą gali būti susijęs su atsiminimais ir viltimis, senais ir naujais, pažįstamais ir keistais dalykais.

Tvarka ir puošyba

Nagrinėjant „skydinių“ pokyčio potyrį, svarbus ir tvarkos aspektas, kuris byloja ne tik apie aplinkos puošybą ir švarą, bet taip pat atskleidžia informantų požiūrį į Alytaus ENSK ir jo teritoriją po Lietuvos nepriklausomybės atgavimo. Anot pateikėjų, „skydiniuose“ buvo daug dėmesio skiriama aplinkos priežiūrai ir tvarkymui. Jie atsimenami kaip tvarkinga, patraukli, graži darbo vieta. Kalbėdami apie kombinato išvaizdą, informantai dažnai prisimena pirmąjį direktorių V. Staponavičių. Jis vadovavo kombinatui, kai teritorijoje buvo pastatai ir plika žemė, todėl atsimenamas kaip tas, kuriam labiausiai rūpėjo „skydinių“ išvaizda ir atskirų gamyklų interjeras.

Kai pirmom dienom, tai nieko nebuvo. Pradėję buvo pamatus daryti kombinatui. Žmogus su guminiiais čebatais. Tik pati pradžia buvo. <...> Pėsčiųjų perėjos. Viskas sutvarkyta. Medelių prisodinta, gulbių namelis, nu gražu. Nu-eini, gali atsisėsti. Prie administracinio buvo didelis fontanas. Staponavičius sakė – kitoje kelio pusėje bus rožynai. Ateis su savo vaikučiais pailsėti. O kai santvarka paio, ir viskas (Juozas, 63 m.).

Staponavičius ruošėsi vitražus sienų padaryti, bet nespėjo (Ona, 78 m.).

Pats Staponavičius plyteles pats deda su baltu kostiumu. Tai tu pro jį nepraeisi. Tai dar po darbo iki 21 valandos dėjom plyteles. Dabar tai viskas apaugę žolėmis. Buvo seniau gražu pažiūrėti (Albinas, 83 m.).

Tvarka, žinai, sužavėjo. Tas pirmas direktorius labai imdavo į talkas. Visi penktadieniais šluodavom. Pas jį ten nebuvo „palauk“ ir nepasakysi prieš žodį. Ten su juo niekas nesiginčijo, nei cecho viršininkai, nei niekas. Prie jo atėjau, gal metus laiko padirbau (Andrius, 57 m.).

Daugiausia aplinkos puošyba buvo sukoncentruota aplink administracinį pastatą (2 pav.). Iš vienos jo pusės buvo fontanas, iš kitos – vandens telkinys ir garbės lenta, o visur kitur – gėlynai. Atskirų kombinato gamyklų bei cechų fasadai ir kиеmai, besidriekiantys prie kelio, ribojančio teritoriją, taip pat buvo apsodinti medeliais, gėlynais ar papuošti skulptūromis. Visą kitą „skydinių“ teritoriją dengė pievos.

2 pav. Fontanas prie Alytaus eksperimentinių namų statybos kombinato administracinio pastato. Nuotrauka daryta maždaug 1976 m. Gauta iš Alytaus kraštotyros muziejaus. Vlado Staponavičiaus asmens fondas

Tvarka ir aplinkos puošyba nebuvo savaiminis dalykas, dauguma kombinato darbuotojų prisidėjo prie to, kad ji būtų išlaikyta, – eidavo į talkas (tai atskleidžia nuotraukos, fiksuojančios talkas, ir straipsniai laikraštyje *Pramonės kelio*). Vis dėlto tvarkos aspektas nuolatos pabrėžiamas. „Tvarka“ suprantama ne tik kaip graži, sutvarkyta ir prižiūrėta aplinka, o „netvarka“ atsiradusi „pairus santvarkai“ kaip tvarkos ir grožio suniokojimas, bet, anot Klumbytės, tai atitinkamai įkūnija geresnį organizuotumą, nusistovėjusius socialinius mechanizmus ir neįprastus, nemėgstamus ar nesuprantamus objektus (Klumbytė 2004: 15–17). „Tvarkos“ ir „netvarkos“ simbolinis vartojimas skirtas nusakyti pokyčiui – dabarties regresui ar praeities moralinėms nuostatoms (Klumbytė 2004: 15).

„Mane, skaityk, viskuo patenkino: pramogom, atlyginimas, gyvenamas plotas“

„Skydiniai“ buvo ne tik gamykla, suteikianti darbo vietą ir pragyvenimo šaltinį – laiku mokamą atlyginimą. Juos galima laikyti tam tikra daugiafunkcine institucija, kuri rūpinosi kultūriniu gyvenimu (įvairaus pobūdžio saviveikla, šventės ir t. t.), poilsiu (sanatorijos, poilsiavietės ir t. t.) ir gyvenamąja vieta. „Skydiniuose“ buvo skiriama daug dėmesio saviveiklai, kurią sudarė dvi veiklos grupės – sportas ir menas. Pirmoji apėmė tokius užsiėmimus kaip krepšinis,

futbolas, tinklinis, lengvoji atletika, turizmo grupė, burlenčių bazė, o antroji – šokių ir dainų ansambliai, orkestras.

Saviveiklos rezultatai būdavo demonstruojami įvairiose tarpcechinėse arba tarpgamyklinėse varžybose ir kombinato kasmetinėse žiemos ar vasaros šventėse, kurios vykdavo Alytaus Dainų slėnyje ar prie Talokių ežero. Pateikėjai pasakoja, jog laimėtojus apdovanodavo išvykomis į „Giedavardžio“ poilsiavietę (Druskininkų sav.) ar kelialapiais į Palangą, kartais turistinėmis kelionėmis. Tiek saviveikla, tiek įvairios šventės yra teigiamai vertinama veikla, kuri praturtindavo darbo dieną „skydiniuose“, sukeldavo gerą nuotaiką. Pateikėjų atmintyje jos išlikusios kaip vienas svarbesnių, ryškesnių ir smagesnių įvykių.

Būdavo saviveikla, būdavo ansambliai, dainuodavom. Daleiskim aš. Su Stalių gamykla varžėmės. Buvo dainų ir šokių ansambliai, dar Plytnikienė vadovavo. <...> Būdavo labai linksma. Paskui sueidavom, pabaliavodavom (Ona, 78 m.).

Būdavo sąskrydis, sporto šventės, būdavo turizmo šventės. Labai daug švenčių, ypač sportinių. <...> Tai būdavo... tris dienas geriam, šašlykų katilai, orientacinės, baidarės, ir viskas fabriko sąskaita. Aš gal kokiose penkiose buvau. Ten visko buvo, kas su turizmu susiję: laužo, pastatymas palapinės, virvės traukimas, giros kilnojimas, patiekalo ruošimas (Tautvydas, 56 m.).

Kombinato profsajunga skirdavo poilsinius kelialapius, išvykas, sanatorijas ir pan. Pateikėjai pabrėžia, jog jie buvo suteikiami visai šeimai bei užtekldavo visiems norintiems. Nebūta problemų ir dėl ekskursijų į Sovietų Sąjungos teritoriją – Sankt Peterburgą, Jerevaną, Rygą, Taliną ir kt. Informantų nuotraukų albumuose netrūksta fotografijų, kuriose dominuoja „skydinių“ suorganizuotos turistinės kelionės.

Būdavo vasaros šventės prie Talokių ežero. Būdavo sportinės varžybos, bėgimai visoki vykdavo. Buvo burlenčių bazė – buriuodavom. Tarpcechinės varžybos vykdavo. Sporto salė buvo. Gera sporto salė. Futbolą, tinklinį žaidžiau. Sportinę veiklą visą organizavau. Giedvardy nameliai buvo. Gaudavai iš profsajungos savaitei su šeima. Norinčių tais laikais buvo – užsisakai iš anksto ir gauni. Esu poilsiaavęs kelis kartus. Paskui buvo poilsinė bazė „skydinių“ Kaliningrado regione. Ten tai ką – gamta, miškas. Maisto buvo daug, bet nevalgomas, taip pagaminta. Ir buvo dar... palauk, kažkur dar prie Juodosios jūros. Bakšys ten buvo, aš tai nebuvo. Kažkur ten Kryme ar kažkur ten. Jau ten sunkiau buvo galima papult, bet aš ten nebuvo. Kažkur prie Juodosios jūros. Visoki konkursai vykdavo, kur gaudavai prizus. Esu laimėjęs 1985 m., gavau kelionę į Bulgariją. Viską apmokėjo. Tada mes važiuvom visa grupė. Ten kombinato profsajunga paskirstydavo cechams pagal kiekį. Būdavo visokių kelionių į užsienį. Profsajunga dirbo neblogai (Andrius, 57 m.).

Alytaus ENSK, be darbo vietos suteikimo, laiku išmokamo atlyginimo ir laisvalaikio užpildymo, taip pat pasirūpindavo ir gyvenamojo ploto suteikimu. Dauguma žmonių pradėjo dirbti kombinate dėl pragmatinių motyvų – galimy-

bės lengvai gauti butą ar bendrabutį. Pavyzdžiui, viena iš pateikėjų paliko Alytaus mašinų gamyklą ir perėjo dirbti į Alytaus ENSK, nes šiame kombinate buvo galima paprasčiau gauti gyvenamąjį plotą.

Tad „skydiniai“ savo darbuotojus aprūpino darbu, gyvenamąja vieta, savi-veikla ir „pramogomis“. Tokiu būdu jie nepaliko vietos veikloms, kurios nebūtų susijusios su jais. „Skydinių“ darbuotojai pamažu pradėjo save sieti su kombi-natu ir jame vykusiais užsiėmimais, nes neturėjo kito pasirinkimo – dauguma veiklų, kuriomis užsiėmė „skydinių“ žmonės, vienaip ar kitaip buvo susijusios su pačiais „skydiniais“. Toks žmonių galvojimas apie save kaip asmenų, stipriai susijusių su konkrečia vieta, simbolizuoja identiteto formavimą atsižvelgiant į ją (Malkki 1992: 27). „Skydinių“ žmonių savęs tapatinimą su gerai jiems pažįstama kombinato vieta sustiprina ir teigiami jausmai, kylantys iš prisiminimų apie ją ir su ja susijusią veiklą, o tai taip pat yra ir mėginimas tęsti bei toliau formuoti savo tapatybę (Klumbytė 2009: 93–116) besiremiant „skydiniais“. Darbuotojų išsau-goti pagyrimo raštai, nuotraukos ar veteranų juostos ir savanoriškas jų demons-travimas pokalbių metu taip pat atskleidžia norą ir toliau sietis su „skydiniais“ ir jų veikla. Nors pateikėjai pažymi, jog kombinate reikėjo daug dirbti, o patalpos buvo triukšmingos ir dulkėtos, tačiau jiems nekildavo mintis išeiti ar ieškoti nau-jos darbovietės.

„Jie viską žiūrėjo“

„Skydiniai“, anot pateikėjų, apėmė visas gyvenimo sritis (skalbykla, val-gykla, minėtos išvykos, tarpcechinės varžybos, įvairios šventės: Naujųjų metų „Eglutė“, jubiliejai ir pan.). Jie atliko aprūpintojo (darbas, atlyginimas, gyvena-moji vieta), teisėjo-sargo (draugiški teismai) ir linksmintojo (saviveikla, įvairios šventės) funkcijas. Vienomis rankomis valdant skirtingas gyvenimo sritis ir jas institucionalizuojant, sukuriama priklausomybės ir saugumo faktoriai. Dėl to dar-buotojas nebejaučia poreikio gilintis į tai, kas slypi už sukuriamos gerovės. Taigi sovietmečiu išplėtoti prisitaikymo ir išlikimo instinktai (Čepaitienė 2007: 45) su-kūrė pasyvųjį rezistencijos pradą, A. Yurchako įvardijamą kaip apsimestinį sim-bolių nepripažinimą (Yurchak 1997: 169–177). Kitaip tariant, „skydinių“ žmonės „geranoriškai“ (jautė baimę patekti į nemalonią padėtį dėl politinių pažiūrų ar veiksmų) prisitaikė prie režimo.

Paklausus, „Ar eidavote į eisenas? Kodėl?“, pateikėjai atsakė:

Eidavai, nes reikėdavo (Andrius, 57 m.).

Demonstracijos būdavo. Jeigu neidavai, tai negaudavai premijų (Albi-nas, 83 m.).

Raudonasis Spalis, Gegužė, Nauji metai. Visos šitos buvo labai švenčiamos. Valstybinės šventės buvo didžiulės šventės. Buvome visi savo noru verčiami eiti į demonstracijas. Man tai patikdavo, nes gaudavau dvi dienas atostogų (Taut-vydas, 56 m.).

Pateikėjai žino, kokia švenčių paskirtis, tačiau čia jiems svarbiau yra nauda. Švenčių ir eisenų simbolika nesvarbi, ji egzistuoja ir yra eskaluojama, bet niekam neberūpi, akcentuojamas tik pragmatiškas. Pateikėjai, aiškindami priežastingumą, neatkreipia dėmesio į politinius niuansus, todėl ideologinis dėmuo iškrenta iš autobiografinių pasakojimų. Juose dominuoja pozityvus sovietmečio vertinimas, nes atsiminimuose akcentuojamos kasdienio gyvenimo problemos, kurios dažnai susijusios su „skydiniais“. Jie užpildė darbuotojo gyvenimą pažįstamais ir maloniais vaizdiniais, t. y. sukūrė pojūtį, kad asmeninė ir darbo aplinka yra saugi, darbuotojas pastebimas ir įvertinamas, gyvenimas yra stabilus³.

Į klausimą, „Kaip Jūsų gyvenimas buvo susijęs su Alytaus ENSK?“, informantai atsakė:

Dirbti kažkur reikėjo. Pragyvenimo šaltinis. Tais laikais nebuvo jokių lenkijų. Iš viso nedirbsi, tave užtąsys policija. Tais laikais bedarbių nebuvo. Tokio statuso iš viso nebuvo tais laikais. <...> žmonėms darbus ir butus davė (Andrius, 57 m.).

Labai stipriai, 99 %. <...> turbūt laimingiausi mano metai buvo skydiniuose. Žinoma, vaikai išauginti, rūpesčių tokių kaip ir nėra (Ona, 78 m.).

Skatinimo ir baudimo sistema buvo viena „skydinių“ kasdienybės dalių, atskleidžianti požiūrį į darbuotoją. Darbuotojai buvo skatinami piniginėmis premijomis: 13-ieji atlyginimai, kas ketvirtį paskatinamosios (už gerą darbą), švenčių proga ar už visuomeninę veiklą; moralinėmis priemonėmis: įvairūs garbės raštai, ženkliukai, medaliai, veteranų juostos, garbės lenta, išvykomis ar straipsniais laikraštyje. O nuobaudos buvo skiriamos už nedrausmingumą: pravaikštas, alkoholiškumą darbo metu, vėlavimą į darbą ar už prastą darbo atlikimą. Tokiais atvejais būdavo mažinamos algos arba panaudojamas viešumos aspektas: dažnai kombinato laikraštyje pasirodydavo straipsniai, nagrinėjantys alkoholizmo problemą su konkrečiomis pavardėmis. Ypač skatinamosios priemonės buvo svarbios kombinato darbuotojui, nes pateikėjai yra išsaugoję pagyrimo raštus, ženkliukus, veterano juostas ar iškarpas iš laikraščio. Tai rodo, kad individui parodytas dėmesys buvo vertinamas.

³ Sovietinėje ekonomikoje vyraujantis planinis principas ir nuolatinis gamybos kaštų didėjimas suprantamas kaip stabilios valstybės vaizdinys. Anot pateikėjų, kas mėnesį planų apimtyje nuolat didėdavo, tačiau nebūdavo taip, kad jų neįvykdavo. Informantai teigia, kad tik tais atvejais, kai „pavesdavo“ tiekimas, atsirasdavo problemų įgyvendinant planus (SSRS propagandinis aparatas: gamybos planai nuolatos didėdavo ir visada būdavo įgyvendinami, tačiau šiuo atveju svarbiau yra tai, jog pateikėjų atmintyje išliko tai kaip neginčytina praeities tiesa), tačiau tai būdavo išsprendžiama intensyvinant darbotvarkę – visi cechai ir gamyklos pradėdavo dirbti trimis pamainomis. Čia reikia paminėti, jog įprastais atvejais, kai gamyboje nekildavo nesklandumų, darbo organizavimas priklausė nuo einamų pareigų, pavyzdžiui, vadovai dirbo nuo 8 val. iki 18 val., paprasti darbininkai – priklausomai nuo gamyklos ir cecho (dažniausiai rytinė ir dienišė pamainos).

Darbovietė ne tik aprūpino bei užpildė darbuotojo kasdienybę, bet taip pat sudarė vaizdą, kad rūpinasi „skydinių“ žmogaus saugumu, t. y. buvo teigiama, jog stengiamasi iš kasdienės aplinkos pašalinti girtuokliaujančius asmenis juos gydant ar atleidžiant iš darbo. Alytaus ENSK laikraštyje *Pramonės keliu* publikuojama daug straipsnių, skirtų alkoholizmo problemai spręsti (žr. *Pramonės... 1982–1992*). Ypač vėlyvučiu sovietmečiu daug dėmesio viešojoje erdvėje buvo skiriama kovai su alkoholizmu, tokiu būdu stengtasi užmaskuoti visas kitas problemas ir sudaryti įvaizdį, jog kažkas yra daroma dėl geresnių gyvenimo sąlygų. Nuolatinis šios problemos iškėlimas į viešumą suformavo įsitikinimą, jog iš tiesų rūpinamasi žmogaus gerove. Kombinate veikusi profsąjunga ir atskirų gamyklų draugiški teismai svarstydavo įvairius nesutarimus, kylančius tarp bendrabučio gyventojų, kurie dirbo „skydiniuose“, taip pat stiprinto pojūtį, jog valstybei ir gamyklai rūpi darbuotojo butis. Žinojimas, jog kilus nesklandumams, yra galimybė juos išspręsti „skydiniuose“, pateikėjų vertinama kaip žmogaus garbės užtikrinimas.

Profsąjunga svarstydavo tokius gastrolierius. Kai buvo Savera – tai jos vyras buvo dailidė. Tai jis tiek gėrė, kad ji kreipėsi, kad mes apsvarstyume. Važiuom kartu. Tai ir svarstėm. Profsąjunga visokius tokius pažeidimus tai ir svarstydavo, bet atleisti žmogų buvo labai sunku. Auklėdavome. Jie viską žiūrėjo. <...> svarstydavo, kas vertesnis važiuoti ar gauti butą. Tam, kuris turėdavo nuobaudų, tai net nesvajoti (Ona, 78 m.).

„Viskas eina velniop“, „viskas išgriauta“ ar „ištašyta“

Atgavus Lietuvai nepriklausomybę vyko nauji procesai – privatizacija ir deindustrializacija. Nors „skydiniuose“ dauguma pastatų nebuvo nugriauti, gamyklos ir cechai nebuvo sunaikinti, tačiau jų išvaizda ir paskirtis pakito. Šiuo metu pastatyti keli nauji pastatai, kai kurie senieji renovuoti. Nepaisant tokio „skydinių“ panaudojimo, daugelis buvusiųjų kombinato pastatų šiuo metu stovi apleisti. Pateikėjai, pasakodami apie šiandieninius „skydinius“, dažnai vartoja žodį „išparceliuota“. Tokiu būdu pažymi Alytaus ENSK susmulkėjimą ir fragmentaciją, t. y. vientisas gamyklų ir cechų kompleksas suiro į atskiras, viena nuo kitos nepriklausomas įmones.

Nors šiandien buvusiuose „skydiniuose“ (kai kuriuose pastatuose) ir toliau vyksta gamyba, tačiau pasikeitusiame ekonominiame, socialiniame ir politiniame kontekste. Nepaisant to, jog „skydiniai“ iš dalies išlaikė savo gamybinę paskirtį, tačiau, anot informantų, Alytaus ENSK teritorija yra apleista ir niekam neberūpi. Ne vienas pateikėjas pabrėžia, jog „viskas eina velniop“, „viskas išgriauta“ ar „ištašyta“.

Pasiteiravus, „Kokie jausmai aplanko apsilankius Alytaus ENSK teritorijoje?“, informantai atsakė:

Širdį suskausta. Vis tiek ten tiek metų dirbta. Nei vieno blogo prisiminimo. Viskas išgriauta, viskas išstatyta. Čia daug likimų sugriuvo. Svarbiausia, aš nei komjaunolė, nei pionierė, tėvai Sibire buvo ištremti. Lyg turėčiau šnekėti kitaip, bet tikrovė tai tokia (Kotryna, 73 m.).

Aš į jį žiūriu su ašaromis akyse. Viskas velniop eina su tuo fabriku. Fabriko nėra. Dabar labai man jų gaila. Su kuo va užsimenu, tai visiems labai to meto gaila (Ona, 78 m.).

Pasižiūrai su tokiau... nežinau... širdį suspaudžia. Tiek metų ten pradirbta. Man neteko. Man neteko... kaip sakant, uždariau duris ir man neteko daugiau ten būti (Aldona, 60 m.).

Prisimenu juos [„skydinius“] labai. Sapnuoju juos [„skydinius“] dar. <...> ir teritorija graži.... buvo malonu dirbti. Nelengva, bet malonu. Kai niekur nelakstai, vienam darbe, tai taip paskui gaunasi, kaip namie (Juozas, 63 m.).

Staigus pasikeitimas „sugriovė“ visa tai, kas „skydinių“ darbuotojams buvo pažįstama ir priimtina. Tokiu būdu kombinate dirbę žmonės prarado galimybę save sieti su gerai pažįstama vieta. Atgavus Lietuvai nepriklausomybę ir pasikeitus valstybės politikai, žmonės pamažu neteko savo darbo vietų. Nesavanoriškas kombinato palikimas lėmė ne tik socialinį ir ekonominį nestabilumą, bet taip pat supurtė gamintojo identitetą. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, mažėjo gamybinis sektorius ir plėtėsi aptarnavimo sritis, todėl nedaugelis galėjo sugrįžti į jiems įprastą vietą – gamybos vietą (šiuo metu dauguma yra pensininkai, tačiau dirbo pavienius darbus: valytojai, kiemsargiais, pardavėjai, vadybininkai, vairuotojai). Kadangi dauguma žmonių į Alytų kėlėsi tam, kad galėtų dirbti gamyklose, o joms „sugriuvus“, buvusiams Alytaus ENSK darbuotojams teko iš naujo sukonstruoti savo darbuotojo (ne gamintojo) identitetą naujoje vietoje atsižvelgiant į šios ypatumus bei poreikius.

„Sugriuvom ir mes su kombinatu“

Postindustrinė vieta informantų vertinama tik pagal santykį su ankstesniąja – socialistine industrine vieta. Praeities vaizdiniai, išskylantys kalbant bei apsilankant toje vietoje, sutapatunami su įvykusiais ir vykstančiais procesais. Industrinėje vietoje esančių pastatų bei aplinkos nepriežiūrą pateikėjai apibūdina kaip visa ko, kas buvo pastatyta ar sukurta, sunaikinimu bei nevertinimu. Pažymima, jog tai, kas buvo sukurta ir taip kruopščiai prižiūrima, šiandien yra sugriauta ir apleista. Postindustrinės vietos būklė siejama su dabarties regresu.

Buvusiuose „skydiniuose“ besikeičiantys įmonių pavadinimai ir jų savininkai (Alytaus ENSK teritorijoje nuo 1992 m. ne kartą keitėsi įmonės) atspindi vietos nepastovumą. Postindustrinėje vietoje vyksta nuolatinė fragmentacija – „skydiniai“ iš komplekso virto teritorija, kurioje veikia skirtingos ir tarpusavyje nesusijusios įmonės. Informantų įgytos patirtys Alytaus ENSK teritorijoje (po

kombinato uždarymo) dažnai siejamos su nuspėjamo gyvenimo, kasdienio saugumo ir gyvenimo kontrolės pradimu. Deindustrializacijos ir privatizacijos sukeltas nedarbas ir stresas ne tik atėmė iš kombinato darbuotojų stabilumą, bet taip pat ir pragyvenimo šaltinį. Uždarius gamyklas ir cechus, daugeliui teko pradėti „naujus gyvenimus“ bei ieškoti galimybių nepažintose srityse. Patirtys, kurias išsaugojo postindustrialinė vieta, siejamos su išgyvenimo iššūkiu bei kitokios kasdienės dienos formavimu. „Perėjau, perėjau ir kitur pradėjau dirbti. Kiti labai jautė, žinau. Tų užsakymų mažėjo, tų rąstų nebuvo. Darbuotojams tai nesvietiškai, tiek darbų neteko“ (Janina, 62 m.).

Jokūbas (55 m.), kuris iš pradžių dirbo darba, kaip pats sako, kuriame vyravo principas perku-parduodu Alytaus ENSK teritorijoje: „Tiesiog išėjau iš savo kombinato. Pamačiau, kad netinku dabartinėms pareigoms, ir išėjau. Pradėjau baldais prekiauti.“

Grįžom namo, atsisėdom ir sėdėjom. Galvojom, ką daryti. Niekur nepriėmė. Dar kai kaimą turėjom, pasisodinom... va taip po truputį. Dirbti tai reik, o darbo tai nėra. <...> įsidarbinau darželiuose kiemsargiu už 250 litų. Tai, viešpatie, darbo. Už pusę etato. Tokios algos buvo (Juozas, 63 m.).

Kur rasi darba, jeigu viskas užsidarė. Kai reikėjo dukrą išmokyti – tai badavom. Juk nesikaupėm, galvojom, kad kaip buvo, taip bus. Važiuvom į kaimą, padirbom žemės ūkį tuos metus. Nelengva. Nelinkėčiau niekam to, bet tai visas Alytus patyrė (Kotryna 73 m.).

Žemė iš po kojų slydo. Netekau darbo, netekau pajamų. Galiu sakyti drąsiai, kad buvo sunku, buvo sunku. Tai ne ruso laikais, kai nueisi, gausi darba (Aldona, 60 m.).

Šiandieniniai gamybos principai, konkurencija, aiškių planų ar uždavinių nebuvimas (gamyba vyksta tada, kai yra užsakymų, kai jų nėra, nedirbama) apibrėžiami kaip neaiškus ir nestabilus laukas. Pavyzdžiui, Kazimieras, šiuo metu dirbantis vienoje iš gamyba užsiimančių įmonių buvusiuose „skydiniuose“, pirmo apsilankymo metu išreiškė abejonę dėl gamybos ateities. Neužtikrintumą dėl ateities sukėlė tuo metu kilę neramumai tarp Rusijos ir Ukrainos, nes nemaža dalis produkcijos eksportuojama į Rusijos, Ukrainos bei Baltarusijos rinką. Antro apsilankymo metu, kuris įvyko maždaug praėjus mėnesiui, gamybos kiekis jau buvo sumažėjęs ir įmonė dirbo ne visu pajėgumu.

„Skydiniuose“ įvykę pasikeitimai taip pat matyti ir darbuotojų gyvenime, kurį persekioja nestabilumas. Pateikėjų nuomone, atsakomybę dėl darbo vietos neužtikrinimo ar atlyginimų nemokėjimo (sovietmečiu tiek nedarbas, tiek vėluojantys atlyginimai buvo neįsivaizduojama: „Prie rusų net nesupratom, kad gali nemokėti“; „Tais laikais bedarbių nebuvo“) turi prisiimti savivaldybė. Savivaldybei ignoruojant bei liekant pasyviai nedarbingumo ir bankrotų atžvilgiu, ten dirbę žmonės jautėsi užmiršti ir nebereikalingi, ypač tais atvejais, kai patys įstaigų darbuotojai demonstravo iniciatyvą – organizavo protestus.

Paklausus, „O kaip miesto savivaldybė? Ar padėjo spęsti iškilusius nesklاندumus?“, pateikėjai atsakė:

Niekas nepadėjo. Pasikvietėm Seimo narį. Nieko... Niekas, nei savivaldybė, nei niekas... <...> Mes buvom užrakinę kabinete [įmonės savininką], pažadėjo. O pabėgo, dingo, mes daugiau jo nematėm. O paskui jie pardavė gamyklą be jo žinios. <...> bent jau atlyginimus atsiėmėm (Juožas, 63 m.).

Iš pat pradžių Holdingas perėmė. Viską jie išsidalino, o mus už vartų, kitaip nepasakysi. Nuėjau pas Kurtinaitį, verkiau, šaukiau. <...> Sakė, duokit į teisną. Davėm. Mum priteisė po 10 tūkstančių. Negavom nei lito, o valdžia išsidalino. O kiek ten metalo buvo (Kotryna, 73 m.).

„Valdžia“ neretai matoma kaip atsakinga už eilinio valstybės gyventojų socialinę ir ekonominę būklę (Šliavaitė 2012: 107). Požiūris, jog „valdžia“ turi rūpintis ir globoti, – tai sovietmečio suformuotas mąstymas (Šliavaitė 2003: 101). Kai toks mąstymas susiduria su valdžios neveiksmumu paprastų žmonių atžvilgiu, „skydinių“ darbuotojai postindustrinę vietą pradeda matyti kaip vietą, kurioje buvo užmiršti, patyrė pažeminimą ir nesiskaitymą su jais.

Informantai pažįstamą ir artimą vietą lygina su nauja, neišgyventa ir neatrasta vieta, todėl ši apibūdinama neigiamai. Tokie jausmai atsiskleidžia per pateiktą pasakojimo ir kalbėjimo manierą bei jos pasikeitimą. Pasakojant apie sovietinę industrinę vietą, dažnai atsiranda šypsena ir užsidegimas, iš spintos traukiami albumai, tačiau temai pakrypus apie postindustrinę vietą, prabylama ramiau, kartais net susigraudinama. Apibūdinant abi gyvenimo būkles operuojama tokiomis sąvokomis kaip „gyventi“ ir „egzistuoti“. Laikotarpis po sovietinės industrinės vietos iširimo suvokiamas jau tik kaip sudarantis sąlygas egzistuoti.

Pasiteiravus, „Kaip atrodo jūsų kasdienė diena šiandien?“, informantai atsakė:

<...> Dabar tai ką jau... egzistuojam (Kotryna, 73 m.).

Tamsi naktis. Sugriuvom ir mes su kombinatu. Nėra iš ko gyventi (Aldona, 60 m.).

Tad įvykęs industrinės vietos pokytis „skydinių“ darbuotojų suvokiamas kaip „perversmas“, sukėlęs socialinį nesaugumą, nedarbą ir skurdą. Postindustrinė postsocialistinė vieta nebėra vertinama kaip stabilų, saugų ir pastovų gyvenimą užtikrinanti autonomiška ir savarankiška „sala“. „Skydinių“ teritorija atspindi nepastovumą, nenusipėjimą ir susvetimėjimą.

Išvados

Atsiminimai yra asmeninis žmogaus patyrimas, kuriuose dabartis matoma per patirtis, įgytas vakar, o praeitis – per šiandien vykstančius įvykius. Jie atgaviami komunikacijos būdu ir dažnai nuo to, su kuo bendraujama, priklauso ir

tai, kas bus atsiminama, kur bus sudedami akcentai. Tai reiškia, kad pateikėjai, pasakodami savo atsiminimus, galėjo vienus dalykus sąmoningai ar nesąmoningai nutylėti, o kitus išryškinti. Pasitikėjimą informantų atsiminimais sustiprina tai, kad visų pateikėjų pasakojimai buvo panašūs, o išlikusi materialioji medžiaga (nuotraukos, laikraštis *Pramonės keliu*, kombinato pastatai) juos patvirtina.

Socialistinė industrinė vieta buvo sukurta tam, kad įgyvendintų Sovietų Sąjungos politiką, tačiau ten dirbę žmonės akcentuoja ne politinius-ideologinius klausimus, o „patenkinimą viskuo“ (darbas; reguliai mokamas atlyginimas; laisvalaikis: šventės, poilsinės ir turistinės išvykos, saviveikla; gyvenamojo ploto suteikimas). „Skydiniai“ plačiu veiklų diapazonu apėmė visas savo darbuotojų gyvenimo sritis: darbas, laisvalaikis–poilsis, gyvenamoji vieta, taip pat sukūrė įvaizdį, jog kiekvienas „skydinių“ žmogus yra svarbus – skiriamas asmeninis dėmesys (viešas skatinimas ir baudimas), sudaromas saugios aplinkos pojūtis. Kombinate vyravusi tvarka ir puošyba simbolizavo ne tik aplinkos priežiūrą, bet ir vyravusį gyvenimo organizuotumą. Alytaus ENSK darbuotojo atsiminimuose matyti, jog „skydiniai“ buvo lyg „rūpestinga motina“, kuri iš savo priežiūros nepaleido nė vieno, nė vienai minutei. Tokiu būdu „skydinių“ darbuotojai nejučiomis pradėjo savo gyvenimą sieti ir matyti per sovietinio kombinato prizmę. Sovietinis kombinatas visų pirma buvo suvokiamas kaip gera darbovietė, užtikrinanti gyvenimo pastovumą, kuris yra paremtas dviem esminiais kasdienybės aspektais: tai gyvenamoji erdvė ir darbas, antra, tai „pramogų“ vieta. „Skydinių“ žmogus jautė saugumą ir gyvenimo nuspėjamumą, nes viskas, ko reikėjo, buvo sutelkta vienoje vietoje – sovietinėje industrinėje vietoje.

Lietuvai atgavus nepriklausomybę vyko nauji procesai, kurių metu gerai pažinta vieta – „skydiniai“ – buvo uždaryta. Šiandien gamyba nebėra svarbiausias valstybės ir gyvenimo rodiklis, o joje dirbančių žmonių koncentracija daug mažesnė negu Sovietų Sąjungos laikotarpiu. Sovietmečiu statyti gamybai skirti, racionalizuoti, funkcionalūs bei standartizuoti pastatai, sudarę logiškus kompleksus ir gamybines sistemas, nors šiandien ir yra išlaikę savo išorinį vaizdą, tačiau prarado savo industrinės estetikos bruožus. Privatizacija taip pat išardė ankstesnę vietos vientisumą, t. y. buvęs jos išskirtinumas (vieta, skirta pramonei), palyginti su kitomis miesto vietomis, panaikintas. Šiuo metu kai kurie pastatai ar jų dalys priklauso įvairioms įmonėms (gamybos, sandėliavimo, transporto), skirtingiems savininkams, kurie nėra įpareigoti žiūrėti visumos. „Skydiniai“ iš didelio komplekso virto susmulkėjusia teritorija, t. y. jie suskilo į daug mažų įmonių, kurios nebesukuria vientisumo, būdingo „skydiniams“, todėl buvusiems darbuotojams atrodo, jog „viskas eina velniop“. Alytaus ENSK „sugriuvimas“ jo darbuotojams siejasi su nesaugumu (darbo vietos neužtikrintumas, neišmokami atlyginimai), nepastovumu (nuolatinė įmonių savininkų kaita ir jų įvairovė), bejėgiškumu (valdžia nepadedą išspręsti iškilusių problemų). Postindustrinė vieta

matoma kaip sovietinės industrinės vietos regresavimas, socialinio nesaugumo ir nedarbo priežastis.

Radikalus ir drastiškas „skydinių“ pasikeitimas tapo simboliu, įkūnijusiu ten dirbusių žmonių asmenines krizes. Kombinato darbuotojo gyvenimo būdas pasikeitė – jis neteko malonios ir rūpestingos darbo vietos. Po Alytaus ENSK „sugriuvimo“ sunkiai sekėsi susirasti naujus darbus, todėl „skydinių“ uždarymą informantai suvokia kaip stiprų nusistovėjusio gyvenimo supurtymą. Jo darbuotojai taip pat prarado savo kultūrinį gyvenimą, t. y. Alytaus ENSK sudarė sąlygas užsiimti saviveikla ir lankytis įvairiose šventėse, o įmonės, atsiradusios nepriklausomybės laikotarpiu, yra tik darbo vieta. Pasikeitus „skydiniam“, kurie aprėpė visą savo darbuotojo gyvenimą, čia veikę žmonės turėjo išmokti susikurti kasdienybę iš įvairių, skirtingomis veiklomis užsiimančių įstaigų (vienoje dirbti, kitoje lankyti užsiėmimus, pačiam ieškotis, kur važiuoti poilsiauti ir pan.). Kitaip tariant, „skydinių“ darbuotojai turėjo išmokti gyventi be viskuo pasirūpinančios sovietinės industrinės vietos (daugeliui nepavyko, nes šiandienį savo gyvenimą apibūdina tik kaip „egzistavimą“) bei konstruoti savo tapatumą naujoje ir dažniausiai gamybiniais principais neparemtoje darbo vietoje. Tuo tarpu teigiamas „skydinių“ vertinimas, daiktų, susijusių su kombinatu, išsaugojimas – tai mėginimas gaivinti ir neprarasti ryšio su savo kaip gamintojo tapatumu ir su sovietine industrine vieta.

Literatūra

1989 metų visuotinio gyventojų surašymo duomenys I. 1991. Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės.

Alytaus eksperimentinis namų statybos kombinatas: reklaminis leidinys. 1987. Kaunas: LTSR prekybos ir pramonės rūmai.

Alytaus eksperimentinis namų statybos kombinatas: reklaminis leidinys. 1990. Vilnius: Gildija.

Alytus. 1976, *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija* 1: 155–156.

Assmann Jan. 1995. Collective Memory and Cultural Identity, *New German Critique* 65: 125–133.

Assmann Jan. 2008. Communicative and Cultural Memory, Erll A., Nunning A. (eds.). *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*: 109–118. Berlin: Walter de Gruyter.

Augé Marc. 1995. *Non-Places: Introduction to an Anthropology of Supermodernity*. London, New York: Verso.

Casey Edward S. 1996. How to Get from Space to Place in Fairly Short Stretch of Time: Phenomenological Prolegomena, Feld S., Basso K. (eds.). *Senses of Place*: 13–52. Santa Fe, New Mexico: School of American Research Press.

Connerton Paul. 1989. *How Societies Remember*. Cambridge: Cambridge University Press.

Čepaitienė Rasa. 2007. Sovietmečio atmintis – tarp atmetimo ir nostalgijos, *Lituanistica* 53, 4(72): 36–50.

Yurchak Alexei. 1997. The Cynical Reason of Late Socialism: Power, Pretence and the Anekdot, *Public Culture* 9(2): 161–188.

Jurčikonytė Aušra. 2014. *Industriinės ir postindustriinės vietos Lietuvoje: socialinis ir kultūrinis aspektai. Alytaus eksperimentinių namų statybos kombinato atvejis*. Bakauro darbas. Vilnius, Vilniaus universitetas, Istorijos fakultetas.

Klumbytė Neringa. 2004. Dabarties istorijos paraščių žmonės: atsiminimai apie sovietmetį ir kasdienybės patirtys kaimo bendruomenėse, *Politologija* 3 (35). <<http://etalpykla.lituanistikadb.lt/obj/LT-LDB-0001:J.04~2004~1367159136263>> [žiūrėta 2016 11 14].

Klumbytė Neringa. 2006. *Ethnography of Voting: Nostalgia, Subjectivity, and Popular Politics in Post-Socialist Lithuania*. <<http://d-scholarship.pitt.edu/7217/1/KlumbyteNeringa2006-ETD.pdf>> [žiūrėta 2016 06 17].

Klumbytė Neringa. 2008. Post-Soviet Publics and Nostalgia for Soviet Times, Schröder I., Vonderau A. (eds.). *Changing Economies and Changing Identities in Postsocialist Eastern Europe*: 27–47. Berlin: LIT Verlag.

Klumbytė Neringa. 2009. Post-Socialist Sensations: Nostalgia, The Self, and Alternity in Lithuania, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 9(18): 93–116.

Lankauskas Gediminas. 2006. Apie sensorinę socializmo atmintį, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 6(15): 47–71.

Lietuvos gyventojai 2011 metais. 2011 m. gyventojų surašymo rezultatai. 2012. Lietuvos statistikos departamentas. <<http://osp.stat.gov.lt/services-portlet/pub-edition-file?id=15930>> [žiūrėta 2016 06 17].

Malkki Liisa. 1992. National Geographic: The Rooting of Peoples and the Territorialization of National Identity among Scholars and Refugees, *Cultural Anthropology* 7(1): 22–44.

Nielsen Finn Sivert. 2004. They Eye of the Whirlwind: Russian Identity and Soviet Nation-Building. Quests for Meaning in a Soviet Metropolis, *AnthroBase*. <http://www.anthrobase.com/Txt/N/Nielsen_F_S_03.htm#015_Private%20and%20Public%20Life%20in%20Russia> [žiūrėta 2015 03 10].

Paulavičius Alvydas (sud.). 1979. *Alytaus eksperimentinis namų statybos kombinatas: informacinis leidinys*. Vilnius: Eksperment. men. konstravimo biuras.

Pramonės keliu: Alytaus eksperimentinių namų statybos kombinato partinio komiteto ir administracijos organas. 1982–1992. Alytus: Alytaus eksperimentinių namų statybos kombinatas.

Rüsen Jörn. 2007. *Istorika: istorikos darbų rinktinė*. Vilnius: Margi raštai.

Šliavaitė Kristina. 2003. Tarp rizikos ir saugumo: požūriai į atominę jėgainę ir bedarbystės grėsmę Visagine, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 3(12): 79–112.

Šliavaitė Kristina. 2012. Deindustrializacija, socialinis nesaugumas ir išgyvenimo strategijos postsovietinėje erdvėje: Visagino atvejis, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 10(19): 93–116.

Verdery Katherine. 1996. *What Was Socialism, and What Comes Next?* Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Žepkaitė Regina. 2004. *Alytaus istorinė raida: nuo miesto užuomazgos iki nepriklausomybės atgavimo XX amžiaus pabaigoje*. Vilnius: Eugrimas.

Soviet Industry and Post-industry Memories: Alytus Houses Building Complex

Aušra Jurčikonytė

Summary

The development of industrial areas attracted a large number of people to Alytus from the early 1960s. After the restoration of Lithuania's independence in 1990, most factories and workshops were closed, many people lost their jobs, and the industrial area began to decline. This article analyzes the case of one of the biggest factory complexes, Alytus Experimental House Building Factory (Alytus ENSK), which people call the *skydiniai*. The complex began operations in 1973. It consisted of a number of factories and workshops. After the 1990 independence, the complex started to stagnate, and in 1992 Alytus ENSK officially closed down. Its factories and workshops were privatized and new companies started to move into the territory of the complex.

We tried to prove that the Soviet industrial site was not only a place of work, but a place influencing workers' everyday lives: changes to it had an impact on people who worked there every day. Using the memories, experiences, and stories of informants to uncover the features of the Soviet industrial complex, we explain how the workers assessed the changes to it and how the changes affected them.

The main source of this article is the Alytus ENSK workers' memories, experiences, and stories about the activities they carried out from 1973 to 1992 as well

as after the complex closed down (from 1992). These memories were collected in 2014 from people who had experiences with the *skydiniai*. All of the informants worked at the Soviet factory, in that location after 1992, or are even still employed by those enterprises that are located in the former location of Alytus ENSK.

Although Alytus ENSK was primarily designed to implement the policies of the Soviet Union, the people who worked there emphasize aspects of everyday life rather than political-ideological ideas. 'Satisfied in every way' is how people described their employment in Alytus ENSK. The *skydiniai* was not just a factory that provided work. It can be considered a multifunctional institution that took care of workers' cultural life (summer or winter festivals, hobbies including dances or singing, or various sport activities) and recreation (sanatoriums, resort visits, excursions to other Soviet republics) and provided a flat or dormitory.

So the complex had a wide range of activities that applied to employees from all fields and there was no time even left for activities that were not related to the complex. In this way, the former complex workers imperceptibly began to relate their life with it and see it through the prism of the Soviet factory. Thus the memories of positive feelings towards the *skydiniai* and its activities strengthened their identification with Soviet industry. In conversations, informants voluntarily shared commendations, photographs, or veterans' tapes which they save up to this day. This behavior also reveals their desire to continue to associate with the complex and its activities.

Post-Soviet privatization has disrupted the integrity of the previous space. Once being a 'unique' place in the city, a space for industry, had been lost. Currently, the Alytus ENSK buildings or parts of them belong to different owners and companies that specialize in different fields: production, storage, or transport. Once-unified industry complexes are now broken up into smaller units for companies that no longer give the impression of integrity, so for former employees it seems that 'everything goes to hell' or that 'everything is demolished' or 'taken away.'

After the closing of Alytus ENSK, many workers had a hard time finding new jobs. They also experienced non-payable wages and insecure employment. The opinion of informants is that the municipality should have helped them with problems they were facing. 'Government' failure to take any action made them feel forgotten and unneeded. The workers of the *skydiniai* see the changes of the Soviet industrial complex as a 'revolution' that caused social insecurity, unemployment, and poverty. Radical changes to the *skydiniai* have become symbolic, embodying employees' personal crises as well. They had to learn to live without this Soviet industrial complex that took care of everything.